

موانع تحقیق و فرهنگ پژوهش در نظام آموزش عالی

محمدعلی تصدیقی *

فروغ تصدیقی **

تاریخ دریافت مقاله: ۸۸/۸/۲۳

تاریخ تأیید مقاله: ۸۸/۱۰/۱۰

چکیده:

امروزه هر جامعه‌ای در جهت توسعه‌ی همه‌جانبه‌ی خود نیازمند پژوهش است. سازمان‌های جامعه نیز ضرورتاً در راستای تصمیم‌گیری‌های درست نیاز به پژوهش‌های کاربردی دارند؛ در نتیجه تحول سازمان‌ها منوط به مؤسسات تحقیقی وابسته به آن‌هاست که پشتیبان و ضامن رشد و تعالی آن‌ها می‌باشد.

متأسفانه نقش پژوهش در سازمان‌های ایران به ویژه سازمان‌هایی که وظیفه‌ی اصلی آن‌ها پژوهش و تحقیق است، بسیار کم‌رنگ است. به زبانی دیگر، پژوهش و تحقیق در نظام آموزش عالی ایران در راه رسیدن به اهداف خود با آسیب‌هایی رو به روست. آسیب‌هایی که مربوط به فرهنگ، مدیریت، ساختار، قوانین و برنامه‌ریزی پژوهشی در ایران می‌باشد.

برای پاتولوژی پژوهش در نظام آموزش عالی ایران، ویژگی‌های بارز آن مورد بررسی قرار گرفت. پس از تجزیه و تحلیل این ویژگی‌ها و مقایسه‌ی آنها با ویژگی‌های نظام‌های پژوهشی در کشورهای توسعه یافته، راهکارهایی برای نظام پژوهش در آموزش عالی ایران، ارائه و پیشنهاد شده است.

بدان امید که این راهکارها بتواند آسیب‌های پژوهش و تحقیق را در نظام آموزش عالی برطرف کند و جامعه‌ی اسلامی ایران را در راه پیشرفت و توسعه یاری بخشد.

واژگان کلیدی: آسیب‌شناسی، پژوهش، نظام آموزش عالی، فرهنگ پژوهش و تحقیق و توسعه.

مقدمه

از گذشته تا به حال، حس کنجکاوی در نهاد آدمی بوده، هست و خواهد بود. بشر همواره سعی داشته است که رازها و اسرار سر بسته را برای خود بشکافد و حقایق پنهان را برای خود آشکار کند. میل به ارضای این حس موجب شده است که بشر به کشف مجهولات و در نتیجه، پیشرفت های چشمگیر در تمامی زمینه های علمی دست یابد؛ از این رو در دنیای امروز که رشد و گسترش علم و تکنولوژی^(۱) از عناصر مهم پیشرفت و توسعه در تمامی ابعاد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و ... به حساب می آید، نهاد ها و نظام های آموزشی و پژوهشی نقشی بس عظیم و پر اهمیت دارند.

همه ی سازمان ها در جامعه برای توسعه و رشد خود نیاز به پژوهش و تحقیق دارند؛ زیرا زیربنای تصمیم گیری های درست و بجا در سازمان ها، پژوهش های کاربردی است؛ در غیر این صورت سازمان اگر به عقب برنگردد، حداقل در جای خود درجا خواهد زد و از نوآوری دور خواهد ماند. علاوه بر این یکی از راه های جلوگیری از زوال و فرسودگی سازمانی، توسعه ی پژوهش و تحقیق در سازمان می باشد. در هر سازمانی یک مؤسسه ی تحقیقاتی، پشتیبان و ضامن ادامه ی فعالیت های سازمان و تحقق اهداف آن است.

نظام آموزش عالی، به عنوان یک نظام پویا، هوشمند و هدفمند در این راستا نقش عمده ای چون تربیت نیروی انسانی مورد نیاز جامعه، ترویج و ارتقای دانش و گسترش تحقیق و تتبع و زمینه سازی برای توسعه ی کشور دارد و تحقق این اهداف، وسواس علمی پژوهشی خاصی را طلب می کند.

حال با توجه به نقش اساسی و مهم آموزش عالی در نظام تحقیقاتی کشور باید گفت متأسفانه، یکی از کلیدی ترین و مهم ترین ضعف های نظام تحقیقاتی کشور در این واقعیت رخ می نماید که آموزش عالی صرفاً به نقش آموزشی خود تحلیل یافته است.

از طرف دیگر، وضعیت تحقیقات در زمینه ی آموزشی با ضعف و نقصان بیشتری همراه است. تحقیقاتی که موضوع آن انسان است و دقیق ترین، ارزشمندترین و پیچیده ترین موضوعات

را به خود اختصاص داده است.

کلپارد^(۲)، روان شناس بزرگ سوئیسی که قانون «توجه یا انقباض» را به دست داده است، درباره ی تعلیم و تربیت می گوید: بر طبق این قانون هر چه اموری برای ما آشنا تر باشد، دیرتر توجه ما را به خود جلب می کند. تعلیم و تربیت وجود داشته و دارد و به صورت های گوناگون همواره جزئی از حیات اجتماعی و آشنا کردن نسل جوان با این زندگی و عبور از یک حالت به حالت دیگر است و شاید همین آشنا بودن از یاد ما برده باشد که تربیت فرایند^(۳) بسیار مهم و پیچیده ای است (کاردان : ۱۳۷۰).

عوامل متعددی در ناشناخته ماندن و کم بها دادن به تحقیقات در آموزش عالی دخالت دارند، به همین جهت موانع و محدودیت های بی شماری پیش روی محققان در تعلیم و تربیت قرار داشته و دارد که باید از میان برداشته شود. استادان از عوامل اصلی و مهم نظام آموزشی کشور هستند. از آنجا که نقش آموزش و پرورش در توسعه ی اقتصادی، اجتماعی و ... تعیین کننده است و بخش عمده ی نیروی انسانی مورد نیاز بخش های مختلف جامعه توسط آموزش عالی تربیت می شود، تقویت و توسعه ی این بخش زیر بنای توسعه ی سایر بخش ها خواهد بود.

از این رو، محیط آموزش عالی باید به گونه ای سازنده و در شرایطی به وجود آید که بر پایه ی تحقیق و پژوهش استوار باشد و با ایجاد امکانات و به تناسب نیاز کشور، استادان را عملاً درگیر تحقیقات آموزشی کند. در این صورت است که پژوهش به صورت یک مسأله ی کانونی و نه امری حاشیه ای، مطرح خواهد شد.

از جمله شرایط لازم برای بهبود عملکرد نظام آموزشی کشور و ارتقای کیفیت آن، می توان بر انجام پژوهش های آموزشی^(۴) تأکید کرد. شناخت و تفسیر پدیده های آموزشی نیاز به فراهم کردن اطلاعات دارد و این مهم از طریق پژوهش و تحقیق میسر می باشد. تحقیق در آموزش تنها ابزاری است که برای به سازی و ایجاد تغییرات مفید در کیفیت^(۵) برنامه ها و عملکرد های آموزشی به کار برده می شود. هیچ بهبود کیفی در تعلیم و تربیت را نمی توان بدون دخالت این ابزار به مرزهای اطمینان و اعتبار رساند.

بشر نیازها و ضرورت های گوناگون و متنوعی دارد که بدون

1- Technology

2- Claparede

3- Process

4- Educational Research

5- Quality

مطرح می کنند. دائرةالمعارف علوم اجتماعی (۱۹۳۴)، تحقیق را این گونه تعریف می کند: "تحقیق فعالیت فشرده ای است که مستلزم کشف اطلاعات جدید یا کشف روابط جدید در یک نظریه به منظور تعمیم دادن نتایج آن است" (ورما، ۱۹۸۱).

تاکنم^(۱) نیز تحقیق را کوششی سیستماتیک به منظور فراهم کردن پاسخ به تعدادی سؤال تعریف می کند (تاکنم، ۱۹۷۲).

از نظر دلور، تحقیق مجموعه فعالیت های منظمی است که هدف آن کشف حقیقت یا رسیدن از علم اندک به علم بیشتر است خواه با آزمایش صرف و خواه با روش های دیگر (دلور، ۱۳۷۴).

آنچه در تعاریف بالا دیده می شود، پژوهش یک امر علمی، سیستماتیک برای رسیدن به نادانسته هایی است که به کشف حقیقت می انجامد و ما را در تصمیم گیری ها برای حل مشکلات راهنمایی می کند. هدف پژوهش و تحقیق هم در نظام آموزشی، شناخت پدیده های آموزشی، بهبود فرایندها و نهادهای آموزشی و حل مشکلات و مسائل آموزشی است.

انواع تحقیق

تحقیق و پژوهش را با توجه به جنبه های مختلف به دسته های گوناگون تقسیم کرده اند. صاحب نظران و مؤلفان کتاب های روش های تحقیق در علوم تربیتی، پژوهش های علمی را در علوم تربیتی به قسمت های زیر تقسیم کرده اند:

الف- تحقیق تاریخی

ب- تحقیق آزمایشی

پ- تحقیق توصیفی

همچنین تحقیق توصیفی را شامل بخش های زیر می دانند:

۱. پیمایشی^(۱)

۲. همبستگی^(۲)

۳. علی مقایسه ای (پس رویدادی)^(۳)

۴. بررسی موردی^(۴)

۵. اقدام پژوهی^(۵)

تعریف و ویژگی های هر کدام از انواع پژوهش مجال دیگری را می طلبد، اما از آنجا که اقدام پژوهی یکی از روش هایی است که

تردید رفع آنها تنها در سایه ی پژوهش میسر است اما به رغم اهمیت این نقش، جایگاه بررسی عوامل تاریخی در وضعیت موجود کشورمان حاکی از عدم رشدیافتگی فعالیت های پژوهشی در نظام آموزش عالی کشور است. عدم توجه به این امر، زیان های جبران ناپذیری را برای جامعه به دنبال خواهد داشت. بدان امید که توجه به پژوهش در نظام آموزش عالی روز به روز رشد بیشتری داشته باشد. به امید آن روز

اهداف

آسیب شناسی پژوهش و تحقیق در نظام آموزش عالی در ایران همواره چنین اهدافی را دنبال خواهد کرد:

۱/ تغییر و تحول بنیادی در ساختار، قوانین و تشکیلات نظام پژوهشی

۲/ تغییر و تحول بنیادی در مدیریت پژوهش

۳/ تغییر و تحول بنیادی در برنامه ریزی پژوهش

۴/ تغییر و تحول بنیادی در آموزش پژوهشگران

۵/ تغییر و تحول بنیادی در نگرش افراد و سازمان های جامعه نسبت به پژوهش.

مبانی نظری و عملی

تعریف پژوهش و تحقیق

تحقیق یک واژه ی عربی است و در زبان فارسی به معنای رسیدگی کردن، بررسی، بازجویی، وارسی واقعیت و راست و درست کردن به کار رفته است. دیویی، پژوهش را فرایند جست و جوی منظم برای مشخص کردن موقعیت های نامعین (دیویی، ۱۳۶۹) تعریف می کند.

شکوهری در تعریف تحقیق علمی می نویسد: «تحقیق علمی فعالیت ذهنی سازمان یافته ای است برای یافتن پاسخ پرسشی که دانستن آن برای محقق از جهتی حائز اهمیت است» (شکوهری: ۱۳۷۵).

وایز، نورد برگ و ریتز (۱۹۷۰)، تحقیق را از نظر ماهیت، کندوکاوی سیستماتیک به منظور کشف قانون قابل پذیرش

1- Tuckman
2- Survey Research
3- Correlational Research

4- Ex – Post Facto
5- Case Study
6- Action Research

می تواند مورد استفاده اساتید قرار گیرد؛ لذا در اینجا به اجمال آن را مورد بحث قرار می دهیم.

اقدام پژوهی

اقدام پژوهی در زمره‌ی تحقیقات توصیفی است. هریک از افرادی که در نظام آموزشی دست اندرکار فعالیت های آموزشی می باشند و به ویژه با فرآیندیاددهی - یادگیری سرو کار دارند، می توانند برای شناخت مسائل مبتلابه آموزشی و پی بردن به راه های کاهش این مسائل، اقدام پژوهی را به طور انفرادی یا گروهی به کاربرند. این نوع تحقیق می تواند بازخورد^(۱) لازم را برای بهبود مدیریت واحدهای آموزشی، فرآیندیاددهی - یادگیری و نیز ارزشیابی^(۲) آموخته ها، فراهم کند.

در اقدام پژوهی استاد، خود پژوهشگر است و نقش اصلی پژوهش بر عهده‌ی او می باشد، بدین معنی که او مجری نتایج و راهکارهای پژوهش نیز می باشد. به این وسیله استاد به عنوان مجری اصلی طرح تحقیق اقدام پژوهی، می تواند مسئله‌ی ملموسی را که با آن رو به روست - مثلاً مشکلات فرایند تدریس را - به طور گام به گام و در طول مدت معین مورد کند و کاو قرار دهد.

استادان در نظام آموزشی، پژوهشگران بالقوه ای هستند که می توانند با کاربرد روش علمی، فعالیت های خود را بهبود بخشند. علاوه بر آن انجام اقدام پژوهی به وسیله‌ی استادان باعث می شود که نتایج تحقیق کاربرد ملموس تری داشته باشد. در اقدام پژوهی برخلاف تحقیقات دیگر، محقق در صدد یافتن نتایج تعمیم پذیر نیست، بلکه هدف او رسیدن به شناخت علمی درباره‌ی مسئله‌ی ویژه ای است که خود با آن سر و کار دارد (بازرگان: ۱۳۷۲).

بیشتر دانشمندان پر تجربه ما اتفاق نظر دارند که مشکلات و موانع اصلی پیشرفت علم و پژوهش در ایران موانع فرهنگی هستند و مشکل اصلی ما کمبود بودجه تحقیقاتی، تعداد اساتید پژوهشگر، آزمایشگاه ها و ارقامی مشابه آن نیست (رفیع پور، ۱۳۸۱).
به اعتقاد بسیاری از محققان و کارشناسان پژوهشی، عمده ترین موانع تحقیقات عبارتند از:

۱. نامشخص بودن استراتژی تحقیقات

۲. عدم وجود محیط مناسب و غیر تشریفاتی برای انجام تحقیقات

۳. پایین بودن میزان حق التحقیق (پژوهانه) نسبت به حق التدریس

۴. عدم وجود انگیزه و روحیه‌ی تحقیقاتی در میان محققان

۵. عدم ایجاد امکانات جهت کاربست نتایج تحقیقات
مصطفی معین، وزیر سابق وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری، آسیب پذیری های آموزشی پژوهشی را ناشی از عوامل زیر دانسته است: غلبه‌ی مشکلات اقتصادی و معیشتی بر اشتغالات علمی و آموزشی، تراکم برنامه های آموزشی استادان، کم رنگ شدن و بی توجهی تحقیقات کاربردی در علوم انسانی و پایه و به روز نشدن آموزش های استادان، نهادینه نشدن و عدم رشد متناسب فرهنگ و نظام اطلاع رسانی و کم شدن تسهیلات پژوهشی (معین، ۱۳۷۲).

صدری در تحقیقی معتقد است که در نظام آموزشی فعالیت های پژوهشی تحت الشعاع فعالیت های آموزشی قرار گرفته است و مشکلات تحقیق و پژوهش، کم بها دادن به پژوهش، موانع اداری و مالی و منابع اطلاعات و عدم وجود بودجه‌ی تحقیقاتی مستقل می باشد (صدری: ۱۳۷۳).

پیش فرض ها

به نظر می رسد که پژوهش در نظام آموزش عالی، با آسیب ها و موانعی رو به رو باشد؛ موانعی که مربوط به فرهنگ، مدیریت، ساختار و برنامه ریزی می باشد.

رفع این موانع تنها با شناخت کامل آن ها میسر خواهد بود. بنابراین پاتولوژی و آسیب شناسی پژوهش در نظام آموزش عالی امری ضروری است.

روش انجام کار

روش مورد استفاده در این تحقیق روش توصیفی از نوع کتابخانه ای است. برای دستیابی به آسیب شناسی پژوهش در نظام آموزش عالی و در پاسخ به این سؤال که پژوهش در

آموزشی، فقدان فرهنگ پژوهش است و آن این است که ما عادت به پژوهش و تحقیق نداریم. عادت کرده ایم که چشم بسته هر چیزی را قبول کنیم. هر مطلبی را که چاپ شده، درست می پذیریم، یاد نگرفته ایم که هر مسأله و مشکلی را با تحقیق و پژوهش انجام دهیم و مشکلات خود را خودمان حل کنیم. تقلید جای پژوهش و تحقیق را گرفته است و این جزئی از فرهنگ ما از گذشته تا به حال است. مولانا جلال الدین بلخی مشهور به مولوی شاعر و عارف وارسته ی قرن هفتم می فرماید:

از محقق تا مقلد فرق هاست

کاین چو داوود است و آن دیگر صداست

منبع گفتار این، سوزی بود

وان مقلد، کهنه آموزی بود

آن مقلد صد دلیل و صد بیان

در زبان آرد ندارد هیچ جان

آن مقلد هست چون طفل علیل

گرچه دارد بحث باریک و دلیل

بس خطر باشد مقلد را عظیم

از ره و رهزن ز شیطان رجیم

(مثنوی مولوی: ۱۳۶۱)

نظام آموزشی^(۱) ما روحیه و فرهنگ تحقیق را در میان استادان و دانش جویان و افراد جامعه به وجود نیاورده است. دانش جو فقط می خواهد مطالب آماده (کتاب یا جزوه های استاد) را بخواند و امتحان دهد و با تحقیق و پژوهش بیگانه است. متأسفانه استادان هم به دلایل مختلف رغبتی به پژوهش ندارند.

این امر ریشه در فرهنگ و تاریخ کشور ما دارد؛ زیرا سیستم های حاکم بر کشور ما در طول تاریخ متمرکز بوده اند یعنی همیشه از بالا به پایین امر و نهی می شده و به همین دلیل قدرت تصمیم گیری و تحقیق و پژوهش هم از ما گرفته شده است. در خانواده های ما هم همیشه بزرگترها مسائل و مشکلات را برای ما حل می کرده اند و ما اجازه نداشته ایم که مسائل و مشکلات خود را حل کنیم. از این رو در بزرگسالی هم با تحقیق بیگانه ایم و فکر می کنیم که باید همیشه از تحقیقات و راه حل های

نظام آموزش عالی با چه مشکلات و آسیب هایی رو به روست؟ با مطالعه ی مقالات و کتاب ها راجع به پژوهش و تحقیق در ایران و مشاوره با صاحب نظران و با تعمق و اندیشه درباره ی آنها ویژگی های بارز پژوهش در نظام آموزش عالی در ایران شناسایی شد و مورد بررسی قرار گرفت.

ویژگی های شناسایی شده عبارتند از: فقدان فرهنگ پژوهش و تحقیق، فقدان انگیزه های مادی و معنوی، عدم ارتباط بین محققان، تمرکز تحقیقات در سازمان های دولتی، موانع اداری و مالی پژوهش، موظف نبودن اساتید دانشگاه ها و سایر مشاغل تخصصی به امر پژوهش و عدم کاربست تحقیقات انجام شده.

پس از بررسی و تجزیه و تحلیل این ویژگی ها به عنوان آسیب های فراروی پژوهش در نظام آموزش عالی، برای دستیابی به راهکارهایی در جهت رفع موانع یادشده و تحول در آموزش عالی، با مطالعه و بررسی نظام های پژوهشی کشورهای توسعه یافته، برخی از ویژگی های آن نظام ها شناسایی و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

راهکارهای شناسایی شده عبارتند از: آموزش و تربیت پژوهشگران آموزشی، موظف شدن اساتید، مدیران و متخصصان به امر پژوهش، اعطای فرصت پژوهشی خارج از کشور به اساتید و متخصصان، ارتباط بین پژوهشگران و مدیران، کاهش موانع اداری و مالی تحقیق، توجه به تحقیقات مشارکتی، توجه به سرمایه گذاری در تحقیقات و ...

آسیبها و موانع پژوهش و تحقیق در نظام آموزش عالی

آموزش عالی در راه تحقق اهداف خود و انجام پژوهش و همچنین کاربست یافته های پژوهشی با موانع و آسیب هایی رو به روست. شناسایی این موانع به ما کمک می کند که در راه رفع آنها بکوشیم و با بالنده کردن فرهنگ پژوهش در میان استادان، به محیط نظام آموزش عالی پویایی تازه تری ببخشیم.

به طور کلی مهم ترین موانع و آسیب های پژوهش در نظام آموزش عالی عبارتند از:

۱. فقدان فرهنگ پژوهش و تحقیق

یکی از موانع مهم و کلیدی پژوهش در جامعه و نظام

اگر امکان بیابند کار تحقیق را رها می‌کنند؛ زیرا برای این کار انگیزه‌های مادی و معنوی لازم را ندارند (شیبانی، ۱۳۷۳).

صادقی در تحقیقی یکی از دلایل بی توجهی به تحقیقات را فراهم نبودن امکانات اقتصادی و رفاهی لازم برای استادان می‌داند (صادقی، ۱۳۷۰).

۳. عدم ارتباط بین محققان

در جهان سوم، ارتباط بین محققان و در داخل کشورها، به ندرت صورت می‌گیرد و ضعیف است. شرایط برای ادامه‌ی رشد تحقیق و استفاده از نتایج آن در اغلب کشورهای جهان سوم چندان مطلوب نیست و به طور گسترده‌ای تحت تأثیر عوامل بازدارنده‌ی سیاسی و فقدان روح تحقیق است. شبکه‌ی ارتباطات مسأله‌ای است که باید به دقت مورد بررسی قرار گیرد و توانایی آن برای تسهیل یا محدود نمودن جریان اطلاعات بین پژوهشگران شناخته شود. برای جلوگیری از تحقیقات تکراری نیز ضرورت دارد که پژوهشگران با هم ارتباط مستمر داشته باشند.

۴. تمرکزگرایی تحقیقات در سازمان‌های دولتی

تحقیقات که به طور روزافزونی در مؤسسات دولتی متمرکز می‌شود، جنبه‌ی اداری دارد. تمرکز^(۳) پژوهش در دستگاه‌های دولتی به غلط با این انتظار همراه است که تحقیق بیشتر به درد سیاست می‌خورد. در صورتی که در یک جامعه‌ی پویا و بالنده تحقیق و پژوهش در انحصار سازمان‌های دولتی نیست بلکه در انحصار همه‌ی مردم است.

۵. موانع اداری و مالی (بوروکراسی)^(۴)

اختصاص بودجه‌های پراکنده و نامشخص، نهاد تحقیق را از قوام یافتن باز می‌دارد، اندوختن اطلاعات پژوهشی را مشکل می‌سازد و مانع تحقیقات دراز مدت می‌شود. از طرف دیگر، میزان حمایت برای تحقیق در آموزش عالی فوق العاده کم است. این نقصان در مقایسه با بودجه‌ی تحقیقات در صنعت و... بیشتر به چشم می‌خورد. از طرف دیگر، اطلاعات واقعی در اختیار محققان و دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترا قرار نمی‌گیرد. ضروری

دیگران در حل مشکلات خود استفاده کنیم و باور و اعتقاد به اینکه تحقیق و پژوهش چه فوایدی در بهبود زندگی ما در جامعه و سازمان دارد، در ما مرده است.

ما در آموزش عالی، پژوهشگر، پژوهش‌خواه و پژوهش‌خوان نداریم. اغلب پژوهشگران ما پژوهشگر به معنی واقعی کلمه نیستند و پژوهش را برای حل مسأله و مشکل انجام نمی‌دهند بلکه جنبه‌های مادی مورد نظر است. البته پژوهشگر بدون انگیزه‌های مادی هم نمی‌تواند دست به کار تحقیق شود؛ اما در اینجا مقصود این است که هدف قربانی وسیله شده است. از طرف دیگر مدیران و تصمیم‌گیران که باید پژوهش‌خواه و پژوهش‌خوان باشند، اعتقادی به پژوهش ندارند و تجربه خود را در تصمیم‌گیری‌ها مؤثرتر می‌دانند. به زبان ساده، مدیران حرف محققان را درک نمی‌کنند و سهم تحقیقات در تصمیم‌گیری‌ها بسیار کم است.

گفته شده است که چهار عامل در تصمیم‌گیری مدیران نقش دارد: (۱) سرمایه (۲) امکانات (۳) سیاست (۴) تحقیقات در این میان عامل تحقیقات اهمیت ویژه‌ای دارد. در ژاپن بیشترین سهم از عوامل تصمیم‌گیری مربوط به تحقیقات است. چارلز هندی^(۵) متفکر معاصر که به عنوان یکی از تحلیل‌گران نو اندیش اوضاع اقتصادی، اجتماعی جوامع مختلف شناخته شده، در این زمینه می‌گوید: "امروز هر کسی قبول می‌کند که موفقیت اقتصادی ژاپن هیچ ارتباطی به مواد خام نداشته و در عوض کاملاً مبتنی و متکی بر شیوه‌ی تعلیم و تربیت و تحقیقات بوده است. ما دیر فهمیدیم که همین امر می‌توانست در مورد بقیه‌ی کشورها هم صادق باشد. ما باید مردم خود را به دارای خود تبدیل کنیم و بیشتر داری‌های خود را هم به انواع داری‌های فکری و معنوی بدل نماییم" (هندی، ۱۳۷۵).

۲. فقدان انگیزه‌های مادی و معنوی

منشأ هر کاری به پدیده‌ای به نام انگیزه بستگی دارد. این عامل انسان را به انجام آن کار تشویق و تحریک می‌کند. متأسفانه استادان و محققان در نظام آموزشی هیچ‌گونه انگیزه‌ای چه مادی و چه معنوی در راه انجام تحقیق ندارند.

نتایج تحقیقی که در سال ۱۳۶۹، در رابطه با موانع و مشکلات پژوهشی کشور صورت گرفته است، نشان می‌دهد که محققان

اتلاف منابع مالی و انسانی صرف شده برای انجام آنهاست، می تواند موجب ایجاد آثار سوء در ذهنیت دستگاه ها و مسئولان امور مالی نسبت به سودمندی سرمایه گذاری به عمل آمده در زمینه‌ی پژوهش شود و همچنین موجبات خدشه دار شدن انگیزه‌ی پژوهشگران برای ادامه‌ی تلاش در این زمینه را فراهم سازد (مهرمحمدی، ۱۳۷۰).

چرا مدیران در تصمیم‌گیری‌های خود چنان که باید از یافته‌های پژوهشی استفاده نمی‌کنند؟

درک اهمیت این پرسش بستگی به درک حساسیت تصمیم‌گیری^(۳) در سازمان دارد. این حساسیت به حدی است که صاحب نظران مدیریت، گاه تصمیم‌گیری را «معادل مدیریت» (سیمون، ۱۹۷۵)، گاه «عصاره‌ی مدیریت» (رینس، ۱۹۸۸) و گاه نیز «قلب سازمان» (گریفیتز، ۱۹۵۹) می‌دانند. بنابراین چنین حساسیتی و اهمیتی، اتخاذ تصمیم، بدون داشتن اطلاعات کافی درباره‌ی شقوق مختلف آن را غیر عقلایی می‌سازد؛ زیرا این امر نه تنها کارایی و اثربخشی^(۴) سازمان را کاهش می‌دهد بلکه حیات و بقای آن را با خطر مواجه می‌سازد.

ضرورت کاربردیافته‌های پژوهشی در تصمیم‌گیری‌ها، از چشم‌اندازهای مختلفی می‌تواند نگریسته شود. سودآوری اقتصادی حاصل از صحت و دقت تصمیم‌های گرفته شده، یکی از این چشم‌اندازهاست. مطالعه‌های انجام شده در زمینه‌ی بهره‌وری سرمایه‌گذاری تحقیقاتی حاکی از آن است که در ازای هر مبلغی که صرف پژوهش می‌شود، حداقل ۵ تا ۱۰ برابر درآمد آن عاید جامعه می‌شود (ستاری، ۱۳۵۶).

بنابراین اصل هزینه و فایده‌ی توجیه‌کننده، بخش عمده‌ی ضرورت این امر است. در عین حال چشم‌اندازهای دیگری همچون تأثیر کاربردیافته‌های پژوهشی در ایجاد انگیزه در پژوهشگران جهت تداوم کوشش‌های خود و ایجاد تغییر نگرش سیاست‌گذاران نسبت به سرمایه‌گذاری پژوهشی و مصرفی تلقی نکردن آن مطرح است.

در کشور ما نیز پس از تشکیل سازمان‌های رسمی تحقیقاتی، از فعالیت‌های پژوهشی انتظاری رفت که نتایج این تحقیقات، پی‌ساخت تصمیم‌های آموزشی قرار گیرد، اما شواهد موجود از

است که با تأسیس یک سازمان تحقیقاتی مستقل در کشور، هم سیاست‌های تحقیقاتی را منظم کرد، هم بودجه‌های تحقیقاتی را به عدالت بین همه‌ی سازمان‌ها تقسیم کرد و هم موانع اداری را از پیش پای محققان برداشت.

ضعف مدیریت نیز از موانع اداری است که سد راه توجه به تحقیق و پژوهش در سازمان هاست.

بررسی آرای ۳۰ نفر از محققان و مدیران باتجربه‌ی مؤسسات آموزشی و پژوهشی در خصوص مشکلات نظام مدیریت^(۱) در مؤسسات پژوهشی و آموزشی کشورهای جهان سوم به ویژه ایران نشان می‌دهد که از نظر آنان ضعف مدیریت در سطوح مختلف نظام پژوهشی، مشکل عمده‌ی نظام مدیریت است که این خود گواه نیرومندی برای ضرورت و اارسی و بازنگری ساختار فعلی مدیریت در نظام تحقیقاتی و آموزشی کشور است. مقررات دست و پاگیر مدیریت اداری نیز یکی از مشکلات اصولی و برون سازمانی پژوهش و تحقیق می‌باشد (قنبری، ۱۳۷۳).

۶. موظف نبودن استادان به امر پژوهش

در کشور ژاپن در بدو استخدام از کارمندان تعهد می‌گیرند که هر ماه با انجام پژوهش‌های کاربردی حداقل یک پیشنهاد عملی در جهت بهبود کار و فعالیت خود به سازمان مربوط ارائه دهند. اگر از میزان ساعات تدریس استادان کاسته شود و بخشی از آن به صورت موظف به امر پژوهش اختصاص یابد، شاهد نتایج پربار و ارزنده‌ای در نظام آموزش عالی خواهیم بود.

تحقیق امینایی، نمایانگر آنست که عوامل گوناگونی همچون تفاوت فاحش میان حق التدریس و حق تحقیق (پژوهانه) و موظف نبودن به کارهای پژوهشی موجب عدم گرایش استادان به انجام امور تحقیقاتی می‌شود (امینایی، ۱۳۷۳).

۷. عدم کاربست تحقیقات انجام شده

گفته شد که ما در کشور پژوهش خوان نداریم. بدین معنی که اکثر پژوهش‌های انجام شده در کتابخانه‌ها گرد و خاک می‌خورد و از آنها استفاده نمی‌شود.

عدم به کارگیری یافته‌های پژوهشی علاوه بر اینکه به منزله‌ی

لازم است استادان به عنوان مصرف کنندگان نتایج تحقیقات آموزشی، آموزش ببینند؛ زیرا تا زمانی که روحیه‌ی تحقیق در میان آنها به طور گسترده برقرار نشود، بازار تحقیق در آموزش عالی رونق کافی نخواهد یافت.

بسیاری از استادان با روش‌های تحقیق بیگانه‌اند، آن وقت ما از آنها انتظار پژوهش و تحقیق داریم. ضرورت دارد که برای آشنایی آنها چنین دوره‌هایی به صورت الزامی برای همه‌ی استادان، برنامه‌ریزی و اجرا شود و همان طور برای قبولی آنها در این دوره‌ها امتیازاتی باید قائل شد. در صورت عدم موفقیت در دوره نیز تنبیه‌هایی از قبیل تنزل از موقعیت قبلی، کم شدن امتیازات و نظایر آن در نظر گرفته شود. رسالت چنین دوره‌هایی تربیت استادانی محقق و پژوهشگر است.

۲) موظف شدن استادان به پژوهش

اگر بخشی از ساعات تدریس استادان در طول هفته به امر پژوهش اختصاص یابد و امتیازاتی هم برای آن در نظر گرفته شود، استادان خود موظف به امر پژوهش می‌گردند و به این طریق در جهت بهبود کار خود و محیط آموزشی تلاش خواهند کرد. از این رو لازم است برای اعتلای پژوهش در آموزش عالی و ترغیب استادان بدین امر، قوانین ارتقا به نفع پژوهش اصلاح شود تا با ایجاد انگیزه‌های مادی و معنوی، پژوهش به عنوان یک امر موظف انجام پذیرد. همچنین در سازمان و تشکیلات، برنامه‌ریزی و مدیریت آموزش عالی، تغییراتی که موجب تسهیل کار بست‌یافته‌های پژوهشی می‌شود، ایجاد گردد؛ یعنی با وضع مقررات و قراردادن مسئولیت استفاده از یافته‌های پژوهشی در شرح وظایف مدیران و استادان، این امکان فراهم شود که آنان مجاب به استفاده از یافته‌های پژوهشی شده و مسئولیت پاسخ‌گویی در قبال فرادستان را دارا شوند.

۳) اعطای فرصت مطالعاتی و پژوهشی به استادان

یکی از راهکارهای نوآورانه در تقویت انگیزه‌ی پژوهش و در نتیجه توسعه‌ی پژوهش در آموزش عالی، اعطای فرصت مطالعاتی و پژوهشی به آن دسته از استادانی است که علاقه مندی و شایستگی خود را در این زمینه به اثبات رسانده‌اند. این تجربه به شکلی موفق در کشورهای دیگر از جمله ژاپن، به کار

جمله اظهار نظرهای کارشناسی و نتایج یک تحقیق انجام شده در این زمینه دال بر عدم استفاده از نتایج تحقیقات و داشتن دید تشریفاتی و زینتی نسبت به ساز و کار پژوهش است (صافی، ۱۳۷۱).

از میان مهم‌ترین موانع کاربردیافته‌های پژوهشی در تصمیم‌گیری آموزشی، می‌توان به نقصان مهارت‌های پژوهشی و فرهنگ پژوهش‌خواهی، تأخیر در آماده شدن نتایج تحقیقات برای تصمیم‌های در دست اتخاذ، گستردگی بیش از حد نظام آموزش عالی و کنترل‌های انعطاف‌پذیر، ساختار دیوان سالارانه‌ی بازدارنده‌ی نوآوری، ناهمخوانی زمینه‌های فرهنگی (ارزش‌ها و سنت‌ها) با یافته‌های پژوهشی و مقاومت جامعه در برابر تغییر و تمایل آن به حفظ وضع موجود اشاره کرد.

یافته‌های یک تحقیق نشان می‌دهد که موانع به کارگیری یافته‌های پژوهشی در تصمیم‌گیری‌های آموزشی عبارتند از:

۱. وجود مشکل در سازمان، تشکیلات و مدیریت نظام آموزشی
۲. فقدان ارتباط متقابل میان تصمیم‌گیران و پژوهشگران
۳. عدم احساس مسئولیت تصمیم‌گیران جهت پاسخ‌گویی در برابر استفاده نکردن از نتایج تحقیقات در تصمیم‌گیری
۴. در اختیار نبودن منابع لازم (مالی، مادی و انسانی) برای عملی کردن نتایج تحقیقات
۵. آسان بودن تصمیم‌گیری بدون استفاده از نتایج تحقیقات
۶. فقدان یک نظام اطلاع‌رسانی و اشاعه‌ی یافته‌های پژوهشی
۷. اطمینان نداشتن تصمیم‌گیران به شیوه‌ی تحقیق و صحت یافته‌های پژوهش
۸. غنی نبودن فرهنگ پژوهش و باور نداشتن تحقیق
۹. عدم شجاعت تصمیم‌گیران و مدیران برای ایجاد تغییر در روند معمول و مواجه بودن آنها با محدودیت‌های قانونی و اجتماعی مانع تغییر است (نامی، ۱۳۷۷).

راهکارها و پیشنهاداتی برای رفع موانع پژوهش در نظام آموزش عالی

برای رفع موانع پژوهش در نظام آموزش عالی، کار بست راهکارها و پیشنهاد‌های زیر ضروری است:

- ۱) آموزش و تربیت پژوهشگران آموزشی

گرفته شده است.

سرمایه گذاری های کلانی برای انجام پژوهش صورت داده اند، که نمونه ی آن سرمایه گذاری یک کشور جهت اجرای یک طرح پژوهشی با اعتباری معادل کل درآمد نفتی کشور ما در یک سال است (روزنامه ی اطلاعات : ۱۳۷۰)، بلکه با ایجاد ساز و کار مناسب، تصمیم های خود را متکی بر یافته های پژوهشی کرده و بدین وسیله موفقیت برنامه ها را در دهه ی اخیر افزایش داده اند.

مطالعات نشان می دهد که برخی از کشورهای دنیا با تخصیص بودجه های هنگفت، امکان استفاده از یافته های پژوهشی را فراهم آورده اند که در این زمینه می توان به سرمایه گذاری ۴۵۰ میلیون دلاری آمریکا در عرض تنها دو سال (۱۹۹۰-۱۹۸۹) برای تحقیق و تصمیم گیری در مورد اصلاح شیوه ی تدریس فیزیک و ریاضیات (آقازاده : ۱۳۷۵) و اقدام ژاپن جهت انجام تحقیقات طولانی (۱۹۹۱-۱۹۸۹) برای تصمیم گیری در مورد اصلاحات آموزشی (شویا، ۱۳۷۲) اشاره کرد .

از این رو سرمایه گذاری هر بیشتر در تحقیقات می تواند ایجاد انگیزه ی خوبی برای شرکت استادان در تحقیقات و پژوهش ها باشد.

۸) کاهش موانع اداری، مالی پژوهش

با توجه به اهمیت نظام اداری و مدیریتی در ارتباط با رشد تحقیقات در نظام آموزشی و ترغیب استادان بدین امر، لازم است اقدامات ضروری برای تحول اساسی مقررات اداری و مالی حاکم بر نظام آموزشی در جهت حذف ساختار نامناسب دیوان سالاری (بوروکراسی)، انعطاف پذیری مقررات، تعیین سیستمی علمی برای انتخاب مدیران کاردان، کاهش مقررات دست و پاگیر اداری، ایجاد ثبات در مدیریت و جو اعتماد جهت تقویت مدیریت پژوهشی صورت پذیرد و ساختار و تشکیلات و مدیریت و برنامه ریزی (۲۲) آموزش عالی به سمت پژوهش و تحقیق تغییر و دگرگون شود. با ایجاد چنین تحولی، زمینه و بستر مناسبی برای ترغیب استادان و شرکت آنان در امر پژوهش آماده خواهد شد .

۹) تأسیس یک سازمان تحقیقاتی مستقل در کشور

برای نظم بخشیدن به تحقیقات، جلوگیری از دوباره کاری ها در پژوهش ها و برای نظارت بر همه ی تحقیقات در سطح کشور، ضروری است که یک سازمان متمرکز و مستقل پژوهش در کشور

۴) قدردانی مناسب از استاد و پژوهشگر

استادی و پژوهشگری از جمله مشاغلی است که کشورهای توسعه یافته، توسعه و پیشرفت خود را مدیون آنها می دانند. از این رو بیشترین امکانات رفاهی در اختیار آنهاست. استاد و پژوهشگر در چنین کشورهایی به مسائل مادی و امور زندگی فکر نمی کند و فکر و وقت خود را در راه تعلیم و تربیت و پژوهش و تحقیق به کار می گیرد. چنین اقداماتی نشانگر تقدیر و قدردانی از مقام استاد و پژوهشگر است.

۵) ارتباط بین پژوهشگران و مدیران

فراهم کردن جلسات بحث و گفت و گو میان پژوهشگران، مدیران و سایر دست اندر کاران آموزش عالی به منظور تبادل نظر، در ترغیب دانشگاہیان به امر پژوهش بسیار مؤثر است. تشکیل چنین جلساتی در هر ماه ضرورت دارد.

۶) توجه به تحقیقات مشارکتی (۲۱)

امروزه مشارکت در انجام امور ضرورتی اجتناب ناپذیر است. مدیریت مشارکتی، آموزش مشارکتی و تحقیقات مشارکتی. امر پژوهش و تحقیق علمی در دنیای امروز امری گروهی است که به وسیله ی یک نفر با موفقیت کامل انجام نمی پذیرد .

نتایج یک تحقیق حاکی از آن است که روحیه ی تحقیقات گروهی و مشارکتی در میان استادان در حد کمی وجود دارد و از دلایل اساسی آن، عدم وجود جو سالم جهت ایجاد روحیه ی تحقیقات گروهی است که این مسأله در نهایت موجب تک روی محققان، عدم مبادله ی اطلاعات بین متخصصان و دوباره کاری در تحقیق خواهد شد (ستار، ۱۳۷۷).

از این رو، تحقیقات مشارکتی و گروهی روشی است که برای ترغیب استادان به پژوهش می تواند کارساز باشد.

۷) توجه به سرمایه گذاری در تحقیقات

مطالعات تطبیقی بیانگر وجود رابطه میان درک اهمیت پژوهش و توسعه ی جوامع است. کشورهای توسعه یافته، توسعه ی خود را بیش از هر چیز مدیون تعمیق، گسترش و بالندگی پژوهش می دانند. شاهد آن، اهتمام این کشورها در سرمایه گذاری های پژوهشی، استفاده از یافته های پژوهشی و شناسایی موانع این امر و مرتفع کردن آنهاست. این گونه کشورها نه تنها

تأسیس شود و این سازمان با برنامه ریزی های دقیق و علمی، براساس نیاز دستگاه های مختلف، پژوهش های مورد نیاز را در جهت حل مشکلات سازمان ها اجرا کند.

لازمه‌ی چنین سازمانی یک بانک اطلاعاتی قوی و متمرکز و یک بانک پژوهش و تحقیق است که بر اعتبار آن می افزاید و به عنوان زیر مجموعه‌ی این سازمان باید تأسیس شود تا یک محقق به راحتی بتواند بر تمامی تحقیقات انجام شده در یک زمینه‌ی مشخص دسترسی داشته باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه سازمان های کشور، نیازمند پژوهش های کاربردی در جهت رشد و توسعه می باشند اما فرایند پژوهش و تحقیق در کشور ما دچار آسیب هایی است که نمی تواند این نیاز را برآورده کند و این فرایند را کند کرده است.

مسئولان امر باید به طور جدی در رفع این آسیب ها بکوشند. اگر بخواهیم در هزاره ی سوم به اهداف پیش بینی شده برسیم و مراحل توسعه و پیشرفت را طی کنیم باید با برنامه ریزی های کوتاه مدت و بلند مدت تحقیق و پژوهش را دغدغه ی اصلی کشور بدانیم و در این راستا از هیچ چیزی دریغ نکنیم.

نظام آموزش عالی در این زمینه دو نقش عمده دارد؛ یکی نقشی که منوط به تغییر و تحول بنیادی نظام پژوهشی در درون سیستم آموزش عالی است و دیگر نقشی که باید در ایجاد فرهنگ پژوهش در همه ی سازمان های جامعه ایجاد کند. به عبارت دیگر رشد و توسعه ی یک کشور منوط به ارتباط تنگاتنگ هر سازمانی با پژوهش است؛ زیرا تحقیق و توسعه از مؤلفه های غیر قابل تفکیک در پیشرفت هر جامعه ای است.

عدم توجه به این مهم، عواقب وخیمی برای کشور در بر دارد. امید آنکه با همت دولتمردان گام های اساسی در راه تحقیق و پژوهش در کشورمان برداشته شود. (ان شاء الله)

منابع:

افزاده، احمد. (۱۳۷۵). راه های فراهم کردن زمینه‌ی کاربردی یافته های پژوهشی در آموزش و پرورش. گزارش نخستین سمینار ادواری پژوهش در آموزش و پرورش. تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.
امینایی، مریم. (۱۳۷۳). بررسی علل عدم گرایش استادان و معلمان به تحقیق و

تتبع، تهران: مؤسسه‌ی تحقیقات تربیتی دانشگاه تربیت معلم.
- بازرگان، عباس. (۱۳۷۳). اقدام پژوهی و کاربرد آن در تعلیم و تربیت. فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت (شماره‌ی: ۳۶-۳۵) تهران: سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش.

- بازرگان، عباس. (۱۳۷۲). نقش اطلاع رسانی در پژوهش های آموزشی. فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت (شماره‌ی: ۳۴) تهران: سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش.

- دیویی، جان. (۱۳۶۹). منطق، تئوری تحقیق، ترجمه‌ی علی شریعتمداری، تهران: دانشگاه تهران.

- دلاور، علی. (۱۳۷۴). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: رشد، چاپ اول.

- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۱). موانع رشد علمی ایران و راه حل های آن. تهران: شرکت سهامی انتشار.

- روزنامه‌ی اطلاعات: وجود مراکز تحقیقاتی و پژوهشی، شاخصی برای پیشرفت و توسعه، تهران: ۷ آذر ماه: ۱۳۷۰.

- ستاری، محمد. (۱۳۵۶). پژوهش در ایران در چه جایگاهی قرار دارد؟، مجله‌ی مدیریت امروز (شماره‌ی: ۶) تهران.

- ستار، آزیتا. (۱۳۷۷). بررسی وضعیت تحقیقات در میان اعضای هیئت علمی، فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت (شماره‌ی: ۵۶-۵۵)، تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.

- شویبا، لئونارد. (۱۳۷۲). اصلاحات آموزشی در ژاپن و بررسی زمینه های آن، ترجمه‌ی بهمن محسن پور، تهران: مرکز تحقیقات آموزشی.

- شکوهی، غلامحسین. (۱۳۷۵). معنی و مفهوم تحقیق علمی و حدود و شرایط آن، فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت، تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.

- شیبانی، امیر. (۱۳۷۳). نگرشی تاریخی به انجمن های علمی در ایران، فصلنامه‌ی سیاست علمی و پژوهشی (شماره‌ی: ۶)، تهران: شورای پژوهش های علمی کشور.

- صدری، صدرالدین. (۱۳۷۳). بررسی وضعیت و روند گسترش تحقیقات آموزشی، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی علوم تربیتی دانشگاه تهران.

- صادقی، عباس. (۱۳۷۰). بررسی مشکلات تحقیق در رشته های علوم انسانی. پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی علوم تربیتی دانشگاه اصفهان.

- صافی، احمد. (۱۳۷۱). پژوهشی در مورد پژوهش های انجام گرفته در آموزش و پرورش و کاربرد نتایج حاصله در تصمیم گیری های مدیریت عالی، شورای تحقیقات وزارت آموزش و پرورش.

- قنبری، افسانه و تنکابنی، محمد. (۱۳۷۳): درآمدی بر وضعیت مؤسسات پژوهشی و شناخت تنگناها و مسائل موجود. رهیافت (شماره‌ی: ۶)، تهران: شورای پژوهش های علمی کشور.

- میلاره، گاستون. (۱۳۷۰). معنا و حدود علوم تربیتی، ترجمه‌ی علی محمد کاردان، تهران: دانشگاه تهران.

- معین، مصطفی. (۱۳۷۲). کارنامه‌ی آموزش عالی، چشم اندازهای امید بخش و آسیب پذیری های آن، فصلنامه‌ی علمی فرهنگ و آریانه به وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری، دفتر دانش، سال اول.

- مولوی، جلال الدین. (۱۳۶۱). منوی مولوی، تصحیح نیکلسون، تهران: امیر کبیر.

- مرکز اسناد و مدارک علمی. (۱۳۶۲): واژه نامه‌ی آموزش و پرورش، تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری.

- Robbins, Estephan, p, (1988) . Management, cocept and Application, prentice Hall, New York.
- Simon, Herbert, A, (1957), Administration Behavior, freepress, New York.
- Tuchman , bruce w. (1972). Conducting Educational Research , university, printed in the U.S.A , 1.
- Verma, Gajendra & Beard, Puthm. (1981). What is Educational Research, university of Bradford , published by Gowerpublishing company limited ,16
- مهرمحمدی، محمود. (۱۳۷۰). کاربست‌یافته‌های پژوهشی در آموزش و پرورش، مجموعه‌ی سخنرانی‌ها، تهران: شورای تحقیقات وزارت آموزش و پرورش.
- نامی، شمس. (۱۳۷۷). موانع به کارگیری‌یافته‌های پژوهشی درتصمیم‌گیری‌های آموزشی، فصلنامه‌ی تعلیم و تربیت (شماره‌ی ۵۴-۵۳)، تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.
- هندی، چارلز. (۱۳۷۵). عصر تضاد و تناقض، ترجمه‌ی محمد طلوع، تهران: مؤسسه‌ی خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول.
- Griffiths , Daniel , E , (1959) , Administrative Theory , New York

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی